

Bernadeta Szczupał

Uniwersytet Wrocławski

SAMOTNOŚĆ MŁODZIEŻY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ JAKO PROBLEM PEDAGOGICZNY

Abstract   **The loneliness of young people with a disability as a problem of pedagogical.** Loneliness is a complex and multidimensional phenomenon, defined on different plains. Loneliness can concern the man in every phase of his development, and depending on the period at which he will turn up, takes different forms. This article presents the definition and main concepts of loneliness as well as some aspects of the feeling of loneliness among young disabled people, their mental states that influence the process of shaping their identity and autonomy, as well as their relationships with the closest environment. The article mentions some foreign research on the feeling of loneliness among disabled people, it also presents some research on the feeling of loneliness occurring in specific interpersonal situations, which was selected from the Polish professional literature in the field of special pedagogy. Factor in the feeling of loneliness can be a child's illness or disability, dysfunctional family, a family history of pathological phenomena, parents addiction cause an increase in feelings of loneliness in all areas of a child – mainly in the emotional and social.

Samotność młodzieży z niepełnosprawnością jako problem pedagogiczny. Samotność to złożone i wielowymiarowe zjawisko, definiowane na różnych płaszczyznach. Samotność może dotyczyć człowieka w każdej fazie jego rozwoju, a w zależności od okresu, w którym się pojawi, przybiera odmienne formy. W artykule przedstawiono definicje i główne koncepcje samotności oraz aspekty poczucia samotności wśród młodzieży niepełnosprawnej, odczuwania przez nią stanów psychicznych mających wpływ na kształtowanie tożsamości i autonomii oraz relacje z najbliższym otoczeniem. Zasygnalizowano badania zagraniczne nad poczuciem samotności u osób niepełnosprawnych, zaprezentowano także wybrane badania dotyczące poczucia samotności w określonych sytuacjach interpersonalnych przedstawione w polskiej literaturze przedmiotu z zakresu pedagogiki

specjalnej. Czynnikiem powodującym poczucie samotności może być choroba lub niepełnosprawność dziecka, dysfunkcyjność rodziny, występowanie w rodzinie zjawisk o charakterze patologicznym, uzależnienia rodziców powodujące wzrost poczucia osamotnienia we wszystkich obszarach funkcjonowania dziecka – głównie w emocjonalnych i społecznych.

Keywords young people with disabilities, loneliness, self-perceived social isolation, conditioning factors and aspects of loneliness, social functioning

młodzież z niepełnosprawnością, samotność, poczucie osamotnienia, uwarunkowania i aspekty samotności, funkcjonowanie społeczne

Zjawiska związane z nowoczesną cywilizacją niejednokrotnie czynią współczesnego człowieka szczególnie samotnym. Wśród zjawisk tych dominują „mobilność społeczna, tempo życia i anonimowość w wielkich skupiskach, jakimi są współczesne miasta. Ludzie w nich żyją obok siebie, nie znając się nawzajem i nie dążąc do poznania. Instytucjonalizacja życia społecznego sprawia, że większość kontaktów ma charakter rzeczowy, a nie osobowy, instytucjonalny, a nie autentyczny. Współczesny świat jest światem systemu, a nie spontaniczności, więzy są bezosobowe, technokratyczne, instrumentalne”¹. Samotność jest wpisana w kondycję każdego człowieka, będąc tym samym zjawiskiem towarzyszącym ludzkiej egzystencji. Zjawisko to jest przedmiotem zainteresowań i dociekań filozofów, psychologów, socjologów, pedagogów. Bez względu na rodzaj dyscypliny naukowej w swoich analizach teoretyczno-empirycznych wielu badaczy podkreśla fakt, iż samotność jest odczuciem, na które jednostka jest skazana². Samotność dotyka dzisiaj prawie wszystkich członków społeczeństwa, zarówno dzieci, dorastającą młodzież, jak i dorosłych. Skala jego odczucia stale się pogłębia i prowadzi do poważnych i negatywnych konsekwencji, zaburzając przede wszystkim relacje interpersonalne oraz wpływając negatywnie na efektywność podejmowanych działań opiekuńczych i wychowawczych.

Człowiek doświadcza samotności – w różnych formach, zakresie oraz nasileniu – przez całe swoje życie. Pierwsze doświadczenie osamotnienia bądź opuszczenia związane jest z aktem narodzin, przerwaniem biopsychicznej jedności z matką i znalezieniem się w nowym, obcym środowisku³. Późniejsze funkcjonowanie interpersonalne ma ścisły związek z odczuwaniem przez jednostkę stanów psychicznych (w tym także poczucia samotności), wpływających na kształtowanie jej tożsamości i autonomii oraz na relacje z otoczeniem⁴.

¹ M. Nowica-Kozioł, *Samotność podmiotu ponowoczesnego*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Paedagogica” 2008 nr 1, s. 45.

² Por. V. Albisetti, *Dobrodziejstwo samotności*, tłum. M. Radomska, Kielce 1999, s. 7–12; A. Giryński, *Poczucie samotności dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w zależności od postaw rodzicielskich*, „Szkoła Specjalna” 2004 nr 1, s. 3–4.

³ Por. Z. Dołęga, *Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Katowice 2003, s. 40.

⁴ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności dzieci...*, dz. cyt., s. 3–6.

1. POJĘCIE SAMOTNOŚCI

Złożoność stanu, jakim jest samotność, jak też wielość podejść interdyscyplinarnych sprawiają, że w piśmiennictwie pedagogicznym na samotność stosuje się zamiennie takie terminy jak izolacja, alienacja, osamotnienie, odosobnienie, wyobcowanie, odizolowanie, wykorzenie. Literatura przedmiotu nie podaje jednoznacznej definicji pojęcia samotności, zaś autorzy zajmujący się tą tematyką podkreślają złożoność tego stanu, który można rozpatrywać z różnych punktów widzenia (filozoficznego, psychologicznego, socjologicznego, pedagogicznego i innych)⁵. Niezależnie od rodzaju dyscypliny naukowej badacze zjawiska samotności w analizach teoretyczno-empirycznych podkreślają fakt, iż samotność – wyraźna i znacząca cecha ludzkiej egzystencji – jest odczuciem, którego doświadcza każdy człowiek, zaś wszelkie próby całkowitego uniknięcia samotności są z góry skazane na niepowodzenie⁶. Wieloaspektowe ujęcie pojęcia samotności przedstawia Jan Rembowski⁷, według którego jest to wielowymiarowe psychospołeczne doświadczenie jednostki, stan emocjonalny polegający na świadomej izolacji od innych osób, pojawiający się na skutek niezgodności pomiędzy oczekiwaniami jednostki a jej realnymi możliwościami.

U podłoża samotności, powszechnie postrzeganej jako nieprzyjemny stan psychiczny, leży niezadowolenie z liczby i jakości społecznych interakcji jednostki oraz jej emocjonalnych związków z otoczeniem⁸. Ten złożony fenomen psychologiczny ma związek z deficytem i deprivacją społeczną, z niezaspokojeniem potrzeby bliskich związków z innymi oraz potrzeby przywiązania⁹.

Samotność należy rozpatrywać w kontekście relacji społecznych podmiotu z otoczeniem oraz z samym sobą. Jej przyczyny można klasyfikować w kategoriach społecznych bądź kulturowych, zaś przeżycia związane ze stanem samotności są uwarunkowane różnorodnymi czynnikami natury społeczno-demograficznej oraz psychologicznej. Samotność jednostki ma kilka istotnych aspektów: jest zjawiskiem powszechnym, gdyż odczuwają ją wszyscy niezależnie od wieku i statusu społecznego; występuje w znacznym stopniu wśród dzieci i młodzieży; może przyczyniać się do pozytywnych zmian zachodzących w osobowości jednostki (zwłaszcza samotność celowa). Jednakże nieumiejętność odnalezienia się w samotności tworzy z niej nośnik przykrych przeżyć, często implikujących smutek, żal, niepokój, lęk, wrogość oraz agresję¹⁰.

Wielu autorów¹¹ w swoich rozważaniach nad samotnością – jako stanem osobistym związanym z wnętrzem każdego podmiotu ludzkiego – podkreśla, że może się ona pojawiać w związku ze świadomym wyborem, który może mieć charakter konstruk-

⁵ Por. K. Chałas, *Samotność siłą kreacji osobowej wychowanka*, w: *Edukacja kreatywna*, red. E. A. Zwolińska, Bydgoszcz 2005, s. 52–56; R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 27–35; J. Rembowski, *Samotność*, Gdańsk 1992, s. 31–32.

⁶ Por. V. Albisetti, *Dobrodziejstwo samotności*, dz. cyt., s. 5–17.

⁷ Por. J. Rembowski, *Samotność*, dz. cyt., s. 33–34.

⁸ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności...*, dz. cyt., s. 3–4.

⁹ Por. Z. Dołęga, *Samotność młodzieży...*, dz. cyt., s. 30–32.

¹⁰ Por. K. Chałas, *Samotność siłą...*, dz. cyt., s. 52–54.

¹¹ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności dzieci...*, dz. cyt. s. 3–18; J. Rembowski, *Samotność*, dz. cyt., s. 35–37; D. Wolf, *Pokonać samotność*, Warszawa 1995, s. 5–18.

tywny, umożliwiła bowiem dotarcie do swojego wnętrza i sprzyja własnej kreatywności. Natomiast gdy izolacja od świata nie jest wyborem świadomym i celowym, może prowadzić do zdezorganizowania egzystencji człowieka i wywoływać stany psychiczne blokujące czynności konstruktywne skierowane na siebie i innych. Samotności towarzyszą uczucia bezradności, wyobcowania, odizolowania. Człowiek samotny odczuwa brak bezpieczeństwa i nie jest pewny jutra, żyje w stanie niepokoju.

Tony Lake¹² podkreśla, iż samotność powinna być traktowana jako ważny czynnik, mogący destrukcyjnie wpływać na osobowość. Może zaburzać funkcjonowanie osobiste i interpersonalne. Osoby odczuwające wysokie poczucie samotności przejawiają niski stopień stabilności zachowania, mają trudności w należytych zaspokojeniu podstawowych potrzeb: akceptacji, zrozumienia, afiliacji, wyrażania uczuć. Podkreślane są m.in. zależności zachodzące między samotnością a nieśmiałością, depresją, zagrożeniem uzależnieniami, agresją.

Rembowski¹³ przyjmuje, że „samotność jest złożonym i wielowymiarowym psychospołecznym doświadczeniem człowieka. Jest to nieprzyjemne uczucie, pojawiające się na skutek niezgodności między oczekiwaniami a realnymi możliwościami. Należy do stanów emocjonalnych, w których jednostka jest świadoma izolacji od innych osób i niemożności działania na ich korzyść”.

Lake¹⁴ w procesie kształtowania się poczucia samotności wyróżnia trzy fazy. Pierwszą charakteryzują okoliczności zewnętrzne, które wpływają na ograniczenie lub zablokowanie kontaktów z innymi, eliminując tym samym tzw. zachowania wzajemne. W fazie tej następuje zahamowanie poczucia przynależności. W drugiej fazie samotności jednostka traci zaufanie do siebie i innych oraz wiarę w zdolność do podejmowania i utrzymywania kontaktów z innymi osobami. Trzecia faza samotności charakteryzuje się zniszczeniem zdolności do wchodzenia w interakcje z innymi. Powstaje wtedy u jednostki przekonanie, że jej istnienie nie obchodzi nikogo, a otoczenie wyraża wobec niej obojętność. Ograniczenie lub brak kontaktów społecznych satysfakcjonujących jednostkę może stanowić podstawę kształtowania się u niej nadmiernego poczucia samotności, które wywołuje przekonanie, że jest się samym na świecie, bez możliwości liczenia na kogokolwiek.

Zofia Dołęga¹⁵ ze względu na relacyjność odniesień, zawartość treściową i orientację czasową wyróżnia trzy aspekty poczucia samotności: emocjonalny, społeczny i egzystencjalny.

Poczucie samotności emocjonalnej polega na negatywnej ocenie siebie jako partnera relacji społecznych, przekonaniu o własnych niskich kompetencjach społecznych i ujawnianiu obniżonego nastroju oraz innych negatywnych emocji lub uczuć. Zdaniem Dołęgi¹⁶ dla poczucia samotności emocjonalnej charakterystyczna jest negatywna ocena swoich kompetencji społecznych, brak akceptacji i zaufania do siebie i innych oraz negatywne emocje i nastroje.

¹² Por. T. Lake, *Samotność, jak sobie z nią radzić*, Warszawa 1993, s. 17–25.

¹³ J. Rembowski, *Samotność*, dz. cyt., s. 33.

¹⁴ Por. T. Lake, *Samotność, jak sobie z nią radzić*, dz. cyt. s. 21–34.

¹⁵ Por. Z. Dołęga: *Samotność młodzieży...*, dz. cyt., s. 27–42.

¹⁶ Zob. Z. Dołęga: *Samotność młodzieży...*, dz. cyt., s. 27–42.

Poczucie samotności społecznej odnosi się do przeżywania izolacji, braku możliwości zidentyfikowania swojej roli w określonych sytuacjach społecznych. Omawiana samotność dotyczy podmiotowej oceny poziomu relacji społecznych np. z rodzicami, rówieśnikami¹⁷. U osób przeżywających samotność społeczną charakterystyczną jest niska ocena poziomu kontaktów społecznych i własnej izolacji z powodów zewnętrznych.

Samotność egzystencjalna jest poczuciem braku identyfikacji z wartościami, normami i celami życiowymi, przeżywaniem braku integracji społecznej. Poczucie samotności o tym charakterze oznacza też niezdolność jednostki do nazwania sensu swojego życia. Erich Fromm¹⁸ nazywa taką samotność samotnością moralną.

Poczucie samotności stanowi źródło niepokoju. Fromm pisze: „Być samotnym to znaczy być bezradnym, nie móc czynnie zmierzyć się ze światem – rzeczami, ludźmi, to znaczy, że świat może mnie zaatakować, podczas gdy ja nie mogę się bronić. Tak oto samotność staje się źródłem intensywnego niepokoju. Rodzi ona nadto uczucie wstydu i winy”¹⁹. Analizując wielość ujęć samotności, można wskazać na trzy wspólne cechy: samotność wynika z niewystarczających stosunków międzyludzkich, jest doświadczeniem subiektywnym, jest nieprzyjemna i stresująca.

Ze względu na wszechstronne przedstawienie zagadnień poczucia samotności w piśmiennictwie polskim i zagranicznym ogólna problematyka wymienionych zagadnień została tylko zasygnalizowana.

2. SAMOTNOŚĆ WSPÓŁCZESNEJ MŁODZIEŻY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Badania nad wpływem samotności na jednostkę prowadzone są najczęściej w odniesieniu do populacji dorosłych, natomiast znacznie rzadziej badana jest populacja dzieci i młodzieży, choć właśnie te grupy wiekowe są szczególnie predestynowane do przeżywania różnych postaci samotności, mogącej nieść ze sobą poważne następstwa fizyczne, intelektualne oraz emocjonalne²⁰. Dodatkowo problem ten rzadko jest dostrzegany przez pedagogów, gdyż dzieci samotne zazwyczaj poprawnie funkcjonują w roli uczniów, nie sprawiając kłopotów wychowawczych²¹.

Jako jedno z istotnych źródeł nadmiernego poczucia samotności dzieci i młodzieży należy wskazać środowisko społeczne; prowadzone w tej grupie wiekowej badania nad samotnością dowodzą, iż jej rodzaj i charakter pozostają w ścisłym związku

¹⁷ Por. J. Cassidy, S. R. Asher, *Loneliness and peer relations in young children*, „Child Development” 1992 nr 63, s. 350–365.

¹⁸ Por. E. Fromm, *O sztuce miłości*, przeł. A. Bogdański, Warszawa 1994, s. 17.

¹⁹ E. Fromm, *O sztuce miłości*, dz. cyt., s. 19.

²⁰ Por. J. Rembowski, *Samotność*, dz. cyt., s. 7–15.

²¹ Por. J. Puczel, *Twórcza samotność dzieci i młodzieży*, w: *Zrozumieć samotność*, red. P. Domeracki, W. Tyburski, Toruń 2006, s. 375–376.

z nastawieniami ujawnianymi ze strony środowiska rodzinnego, szkolnego i rówieśniczego²². Z prawidłowym rozwojem psychospołecznym dzieci i młodzieży związane są relacje oparte na empatii rodzicielskiej, na pozytywnych uczuciach rodziców (zapewniających realizację potrzeb afiliacji, identyfikacji oraz bezpieczeństwa) oraz na wzajemności wszelkich zachowań²³. Podstawę wzorców relacji przywiązania stanowi stosunek rodziców do dzieci i młodzieży; brak gestów miłości przekłada się na psychiczną nieobecność rodziców. Prowadzi to do wczesnego doświadczenia samotności, będącego dystresem spowodowanym separacją z obiektem.

Przyczyny samotności można klasyfikować w kategoriach społecznych, kulturowych i w zależności od dominujących czynników eksponować te lub inne jako decydujące. Przeżycia związane ze stanem samotności są uwarunkowane różnorodnymi czynnikami natury społeczno-demograficznej i psychologicznej (np. obraz własnej osoby, system wartości planów życiowych, zainteresowania)²⁴.

Doszukując się źródeł nadmiernego poczucia samotności dzieci i młodzieży, należy wskazać środowisko społeczne. Badania prowadzone nad samotnością dzieci i młodzieży świadczą, iż rodzaj samotności pozostaje w ścisłym związku z nastawieniami ujawnianymi ze strony środowisk rodzinnych, szkolnych, rówieśniczych. Różne są sposoby określania przyczyn samotności. Ewa Dubas wyróżnia takie grupy przyczyn²⁵:

- Przyczyny zewnętrzne – cywilizacyjne: rozwój techniki alienujący człowieka, skutki nadmiernej urbanizacji i uprzemysłowienia, proponowane modele kultury i stylów życia (konsumpcjonizm, nastawienie na sukces, konkurencyjność), marginalizacja znaczenia religii w życiu człowieka, filozofia egzystencjalizmu, określone stereotypy życia, związane z wiekiem, a szczególnie negatywny model życia w starości – wycofanie z życia.
- Przyczyny zewnętrzne – środowiskowe: koncentrują się na najbliższym otoczeniu życia człowieka. Istotne są tu więc przede wszystkim relacje rodzinne, szczególnie postawy rodziców.
- Przyczyny wewnętrzne – destrukcyjne tendencje i cechy osobowościowe młodzieży, takie jak: pesymizm, apatyczność, bierność, sceptycyzm, cynizm, egoizm, lękliwość, koncentracja na sobie samym, labilność emocjonalna. Przyczyny te ujawniają trudności w określaniu celów życiowych i sensu życia, zaburzają samoocenę. Wskazują na trudności w podejmowaniu i podtrzymywaniu kontaktów interpersonalnych.
- Przyczyny ontologiczne: człowiek ze swej natury pełny jest dychotomii i paradoksów egzystencjalnych. Przepelniony wewnętrznym rozdzwięciem. Zawieszony pomiędzy potrzebą zachowania swej niepowtarzalnej indywidualności a potrzebą

²² Por. B. Szczupał, *Il senso di solitudine dei giovani con disfunzione dell'organo motorio*, „Orientamenti Pedagogici” vol. 53 (2006) nr 4 (316), s. 719–733.

²³ Por. Z. Dołęga, *Samotność młodzieży...*, dz. cyt., s. 37.

²⁴ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności osób z upośledzeniem umysłowym a ich funkcjonowanie interpersonalne*, w: *Tożsamość polskiej pedagogiki specjalnej u progu XXI wieku*, red. J. Pańczyk, Warszawa 1998, s. 194–203.

²⁵ Por. E. Dubas, *Samotność – uniwersalny „temat” życia i wychowania*, w: *Zrozumieć samotność. Studium interdyscyplinarne*, red. P. Domeracki, W. Tyburski, Toruń 2006, s. 333–334.

przynależności do grupy. Życie ludzkie przypomina swoisty dramat rozdarcia pomiędzy marzeniami o idealach a niemożnością ich osiągnięcia. Z tego punktu widzenia człowiek już jest skazany na samotność. Jest ona immanentną cechą ludzkiej egzystencji.

W polskim piśmiennictwie brak jest całościowych rozważań nad poczuciem samotności osób z niepełnosprawnością, istnieje także niewiele prac badających obecność poczucia samotności i osamotnienia wśród dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością. Problematyką osamotnienia wśród młodzieży zajmował się m.in. Jan Rembowski²⁶, poczuciem osamotnienia u dzieci z niepełnosprawnością intelektualną zajmowali się m.in. Jarosław Rola²⁷ i Adam Mikrut²⁸. Ze względu na ograniczone ramy tego artykułu poniżej przedstawię jedynie wybrane badania dotyczące samotności osób z niepełnosprawnością.

Poczucie samotności wśród młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną badał m.in. Andrzej Giryński²⁹. W badaniu wykorzystał skalę Sagsa i skalę Rascha, badając stopień odczuwanej samotności w określonych sytuacjach interpersonalnych. Badaniem objął 300 osób w wieku 16 lat, w tym: 150 osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz jako grupę kontrolną 150 osób pełnosprawnych intelektualnie, z uwzględnieniem zróżnicowania ze względu na płeć. Uzyskane wyniki badań wskazują, iż osoby z niepełnosprawnością intelektualną w większym stopniu aniżeli pełnosprawne intelektualnie odczuwają samotność w kontaktach interpersonalnych. Mało satysfakcjonujące dla osób z niepełnosprawnością intelektualną interakcje wystąpiły zarówno w kontaktach z rówieśnikami, jak też z rodzicami oraz osobami znaczącymi. Badana młodzież w kontaktach z rówieśnikami i rodzicami odczuwała brak akceptacji i obojętność. Biorąc pod uwagę fakt, że są to środowiska podstawowe dla funkcjonowania młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną, jest to szczególnie niepokojące zjawisko, z uwagi na przebieg procesu socjalizacji i osiąganie kompetencji społecznej przez tę grupę młodzieży.

Celem kolejnych badań prowadzonych przez Giryńskiego³⁰ było sprawdzenie, czy występują różnice pomiędzy dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a ich pełnosprawnymi umysłowo rówieśnikami w zakresie odczuwanej samotności oraz jaka zależność zachodzi pomiędzy postawami rodzicielskimi a poczuciem samotności dzieci z niepełnosprawnością intelektualną i ich pełnosprawnych rówieśników. W badaniu zastosowano skalę Sagsa i skalę Rasha oraz kwestionariusz do badania postaw rodzicielskich w opracowaniu Marii Ziemskiej. Badaniem objęto dwie grupy po 100 osób: grupę dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i taką samą grupę kontrolną składającą się z osób w normie intelektualnej. Uzyskane wyniki

²⁶ Por. J. Rembowski, *Samotność...*, dz. cyt.

²⁷ Por. J. Rola, *Poczucie osamotnienia a depresja dziecka z niepełnosprawnością intelektualną*, w: *Edukacja – socjalizacja – autonomia w życiu osoby niepełnosprawnej*, red. A. Klinik, J. Rottermund, Z. Gajdzica, Kraków 2005, s. 137–146.

²⁸ Por. A. Mikrut, *Związek między samotnością i lękiem u młodzieży z lekką niepełnosprawnością intelektualną*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” 2014 nr 4, s. 45–68.

²⁹ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności...*, dz. cyt., s. 194–203.

³⁰ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności dzieci...*, dz. cyt. s. 3–8.

badań wskazują, że dzieci z niepełnosprawnością intelektualną odczuwają stan samotności znacznie częściej oraz intensywniej niż ich pełnosprawni rówieśnicy. Dystans społeczny, ujawniany wobec dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, może stanowić źródło przeżywania przez nie braku związków emocjonalnych z rodziną i z rówieśnikami.

Poziom samotności odczuwanej przez dziecko z niepełnosprawnością intelektualną jest uwarunkowany postawami rodziców, takimi jak: bezradność wobec dziecka, nieumiejętność radzenia sobie z nim, bezsilność, skutkujące niewłaściwym systemem opieki oraz wymagań; nadmierne ochranianie dziecka przed obowiązkami, wyręczanie go w czynnościach, skutkujące kształtowaniem się u dziecka postawy biernej społecznie. Doświadczane przez dzieci z niepełnosprawnością intelektualną poczucie samotności może osłabiać ich dynamizm adaptacyjny, dlatego w działaniach rehabilitacyjnych należy dążyć do kształtowania u tych dzieci poczucia autonomii i poprzez wzbudzanie zaufania do innych skłaniać je do interakcji z otoczeniem, chroniąc je przed ucieczką w samotność.

Problematyką związku pomiędzy osamotnieniem a depresją zajmował się Rola³¹. Poczucie osamotnienia i depresja mogą być traktowane jako dwie niezależne zmienne osobowościowe i doświadczane niezależnie od siebie. Długotrwałe i intensywnie odczuwane osamotnienie, brak satysfakcjonujących związków interpersonalnych mogą być źródłem depresji i w konsekwencji prowadzić do odczuwania poczucia osamotnienia. Celem badania było ukazanie ewentualnych różnic z grupą kontrolną w zakresie poczucia osamotnienia dzieci z niepełnosprawnością intelektualną oraz jego związku z depresją. Badaniem objęto łącznie 70 dzieci w wieku 12–14 lat. W celu zbadania poczucia osamotnienia dzieci z niepełnosprawnością intelektualną zastosowano skalę Sagasa w polskiej adaptacji Rembowskiego. Do badania depresji u dzieci zastosowano Skalę Depresyjności Dziecka Marii Kovacs. Uzyskano wyniki wykazujące obecność istotnych statystycznie różnic pomiędzy badanymi grupami dzieci: dzieci z niepełnosprawnością intelektualną czują się bardziej osamotnione niż dzieci prawidłowo rozwijające się. Ponadto w wyniku analizy korelacyjnej wykazano obecność silnego związku pomiędzy poczuciem osamotnienia dziecka a jego depresyjnością. Istnieje prawdopodobieństwo przeżywania przez dziecko cierpienia z powodu poczucia opuszczenia, braku oparcia oraz utraty poczucia bezpieczeństwa w otaczającym świecie. Poczucie osamotnienia doświadczane przez dziecko w najbliższym mu środowisku może wywoływać frustrację z powodu niezaspokojenia pierwotnych potrzeb dziecka: bezpieczeństwa, kochania oraz bycia kochanym, szacunku i bycia szanowanym przez innych.

Celem badań prowadzonych przez Bernadetę Szczupał³² było ukazanie wybranych uwarunkowań oraz aspektów poczucia samotności i jakości życia młodzieży z niepełnosprawnością ruchową. Starano się również odpowiedzieć na pytanie: Jak określona sytuacja życiowa wyznaczona niepełnosprawnością fizyczną wpływa na poczucie samotności i jakości życia? W badaniu wykorzystano skalę Sagasa i skalę Rascha oraz kwestionariusz ankiety własnego autorstwa, dotyczącego wybranych uwarunkowań poczucia samotności

³¹ Por J. Rola, *Poczucie osamotnienia a depresja dziecka z niepełnosprawnością intelektualną*, dz. cyt., s. 137–146.

³² Por. B. Szczupał, *Il senso di solitudine...*, dz. cyt., s. 719–733; B. Szczupał, *Wybrane aspekty poczucia samotności młodzieży niepełnosprawnej*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” 2005 nr 2, s. 47–62.

badanej młodzieży. Badania przeprowadzono wśród uczniów klas III liceum ogólnokształcącego i technikum. Badana młodzież miała niepełnosprawność wrodzoną lub nabytą we wczesnym dzieciństwie. Łącznie przebadano 378 uczniów w wieku 17–18 lat.

Na podstawie analizy wypowiedzi badanych grup można wnioskować, że młodzież niepełnosprawna ruchowo oraz młodzież pełnosprawna łączy samotność przede wszystkim z izolacją od osób bliskich, brakiem intymnych więzi, zaufania, zaś przyczyn samotności doszukuje się głównie w swoich cechach fizycznych, charakterologicznych i osobowościowych, jak nieśmiałość, małowówność, niskie poczucie własnej wartości. Młodzież z niepełnosprawnością ruchową częściej zauważa przyczyny własnej samotności w relacjach z rówieśnikami, postawach społecznych oraz w wielu zagrożeniach tkwiących we współczesnym świecie. Istotne jest też spostrzeżenie, że obie badane grupy uznają samotność w określonych sytuacjach za konieczność, pozwalającą jej rozwiązać różne problemy życiowe.

Analiza otrzymanych danych empirycznych potwierdza, że poczucie samotności jest niższe u osób o dobrym lub przeciętnym stanie zdrowia, pozostających w szczególnie dobrej lub zadowolającej sytuacji społecznej oraz wyższe u osób chorych, które mają przekonanie o braku kontroli na własnym losie i o niskiej integracji społecznej. Widoczny jest także ważny dla okresu adolescencji kryzys wartościowania, decydujący o nasileniu poszczególnych objawów.

Ważne są również wyniki przeprowadzonych badań poczucia samotności dzieci i młodzieży z otyłością³³. Badaniami objęto 30 osób w wieku 10–15 lat z otyłością prostą. W badaniach wykorzystano skalę Sagsa i skalę Rascha. Dzieci otyłe czują się bardziej osamotnione niż ich zdrowi rówieśnicy. Najsilniej odczuwają osamotnienie w kontaktach z grupą rówieśniczą, największą satysfakcję czerpią z relacji z rodzicami, przy czym dzieci z otyłością cechuje niezwykle silny związek z rodzicami oraz nadmierna od nich zależność, co skutkuje obniżeniem dojrzałości społecznej w wyniku występowania postaw nadopiekuńczych; część dzieci jednak sygnalizuje poczucie odrzucenia ze strony rodziców, zaburzony przebieg relacji z rodzicami lub zaburzenia systemu rodzinnego. Poczucie małej atrakcyjności oraz niskiej wartości w aspekcie fizycznym rozszerza się na inne sfery funkcjonowania dzieci z otyłością, powodując ich izolację bądź brak akceptacji ze strony grupy rówieśniczej, co skutkuje odsunięciem ich na margines życia grupowego lub całkowitym wykluczeniem.

Przedstawione powyżej wyniki niektórych badań na poczuciem samotności młodzieży z niepełnosprawnością w sposób jednoznaczny wskazują, iż młodzież ta w znacznie większym stopniu aniżeli ich pełnosprawni rówieśnicy odczuwa samotność w kontaktach interpersonalnych. Mało satysfakcjonujące dla młodzieży interakcje występują w kontaktach z rówieśnikami, rodzicami oraz osobami znaczącymi.

Reasumując, można stwierdzić, że omawiane zjawisko samotności młodzieży z niepełnosprawnością stanowi integralną część jej zewnętrznego i wewnętrznego świata. Wielowymiarowy charakter tego zjawiska związany jest ze zmianami ról, systemu wartości, obrazu własnej osoby oraz pozycji młodzieży niepełnosprawnej w społeczeństwie.

³³ Por. M. Wiśniowiecka, L. Szewczyk, *Poczucie osamotnienia u dzieci z otyłością*, w: *Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Psychosomatyka*, red. L. Szewczyk, A. Kulik, s. 27–38.

Zdaniem wielu autorów³⁴ zajmujących się problematyką samotności dzieci i młodzieży można wnioskować, że:

- odczucie samotności przez młodzież oraz społeczne niezadowolenie pozostają w ścisłym związku; niski status społeczny osiągają przede wszystkim osoby ujawniające silne poczucie samotności,
- samotność odczuwana przez młodzież w okresie adolescencji pozostaje w ścisłym związku z trudnościami w komunikowaniu się z otoczeniem,
- między poczuciem samotności młodzieży a poziomem jej samooceny, empatii, depresji i reakcjami agresywnymi zachodzi wyraźna korelacja.

PODSUMOWANIE

Okres adolescencji to czas wzmożonego poszukiwania przez młode osoby z niepełnosprawnością uwagi i wsparcia ze strony otoczenia, zwłaszcza wśród osób najbliższych. Przyczyn trudności w nawiązywaniu i utrzymywaniu relacji interpersonalnych młodzieży z niepełnosprawnością z innymi należy doszukiwać się zarówno w braku akceptacji lub wręcz w odrzuceniu przez otoczenie, czasem także w nieatrakcyjności fizycznej i widocznej niepełnosprawności, jak też w negatywnych cechach charakteru, nieśmiałości, tendencjach do izolacji, apatii, zamknięciu w sobie czy świadomej decyzji o wycofaniu i pozostawaniu w samotności, w obawie przed ośmieszeniem, odrzuceniem lub brakiem zrozumienia. Z uwagi na fakt, iż samotność implikuje stany izolacji, osobom osamotnionym czy samotnym grozi usunięcie na margines życia i wykluczenie społeczne.

Skala samotności odczucia stale się pogłębia, prowadząc do poważnych konsekwencji, zaburzając przede wszystkim relacje interpersonalne oraz wpływając negatywnie na efektywność podejmowanych działań opiekuńczych, wychowawczych oraz resocjalizacyjnych. Odczuwane poczucie samotności determinuje w dużej mierze jakość i zakres podejmowanych przez młodzież zadań zleczanych jej przez grupy społeczne i tym samym określa zasób gromadzonych przez nią doświadczeń społecznych. Stąd też ważnym zadaniem pedagogów specjalnych jest podejmowanie czynności zmierzających do zapobiegania i ograniczania u młodzieży z niepełnosprawnością nadmiernego odczuwania samotności oraz podejmowanie działań mających na celu kształtowanie właściwych postaw społecznych wobec młodzieży z niepełnosprawnością.

LITERATURA

Albisetti V., *Dobrodziejstwo samotności*, tłum. M. Radomska, Kielce 1999.

Cassidy J., Asher S. R., *Loneliness and peer relations in young children*, „Child Development” 1992 nr 63, s. 350–365.

³⁴ Por. A. Giryński, *Poczucie samotności...*, dz. cyt., s. 194–203; B. Szczupał, *Il senso di solitudine...*, dz. cyt., s. 719–733.

- Chalas K., *Samotność siłą kreacji osobowej wychowanka*, w: *Edukacja kreatywna*, red. E. A. Zwołńska, Bydgoszcz 2005, s. 52–56.
- Dołęga Z., *Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Katowice 2003.
- Dubas E., *Samotność – uniwersalny „temat” życia i wychowania*, w: *Zrozumieć samotność. Studium interdyscyplinarne*, red. P. Domeracki, W. Tyburski, Toruń 2006, s. 333–334.
- Fromm E., *O sztuce miłości*, przeł. A. Bogdański, Warszawa 1994.
- Giryński A., *Poczucie samotności dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w zależności od postaw rodzicielskich*, „Szkoła Specjalna” 2004 nr 1, s. 3–4.
- Giryński A., *Poczucie samotności osób z upośledzeniem umysłowym a ich funkcjonowanie interpersonalne*, w: *Tożsamość polskiej pedagogiki specjalnej u progu XXI wieku*, red. J. Pańczyk, Warszawa 1998, s. 194–203.
- Lake T., *Samotność: jak sobie z nią radzić*, Warszawa 1993.
- Mikrut A., *Związek między samotnością i lękiem u młodzieży z lekką niepełnosprawnością intelektualną*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” 2014 nr 4, s. 45–68.
- Nowica-Kozioł M., *Samotność podmiotu ponowoczesnego*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Paedagogica” nr 1, 2008, s. 43–52.
- Pawłowska R., Jundziłł E., *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000.
- Puczel J., *Twórcza samotność dzieci i młodzieży*, w: *Zrozumieć samotność*, red. P. Domeracki, Wł. Tyburski, Toruń 2006, s. 375–376.
- Rembowski J., *Samotność*, Gdańsk 1992.
- Rola J., *Poczucie osamotnienia a depresja dziecka z niepełnosprawnością intelektualną*, w: *Edukacja – socjalizacja – autonomia w życiu osoby niepełnosprawnej*, red. A. Klinik, J. Rottermund, Z. Gajdzica, Kraków 2005, s. 137–146.
- Szczupał B., *Il senso di solitudine dei giovani con disfunzione dell'organo motorio*, „Orientamenti Pedagogici” (2006) nr 4 (316), vol. 53, s. 719–733.
- Szczupał B., *Wybrane aspekty poczucia samotności młodzieży niepełnosprawnej*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” (2005) nr 2, s. 47–62.
- Wiśniowiecka M., Szewczyk L., *Poczucie osamotnienia u dzieci z otyłością*, w: *Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Psychosomatyka*, red. L. Szewczyk, A. Kulik, Lublin 2001, s. 27–38.
- Wolf D., *Pokonać samotność*, przeł. M. Szejka, Warszawa 1995.